

Možnosti za omejevanje odklonskih pojavov*

Katja Vodopivec**

Uvod

V I. delu raziskave smo obravnavali dosedanja razvoj nekaterih odklonskih pojavov v Sloveniji, v II. delu smo poskušali oceniti predvidljivi razvoj odklonskih pojavov do l. 2000, v III. delu raziskave pa obravnavamo možnosti za omejevanje teh pojavov v prihodnje.

Izhodišče za razmišljanje o možnih gibanjih odklonskih pojavov v prihodnosti je bilo gradivo, izdelano pri projektu »Dolgoročni razvoj Slovenije« do konca leta 1981 za najrazličnejša tematska področja. Ocenili smo, da so ta gradiva posredovala predvsem željene cilje, manj pa poti, po katerih bi bilo mogoče te cilje doseči. Ocenili smo tudi, da je v zbranih gradivih upoštevana predvsem ena alternativa, ki izhaja iz koncepta prestrukturiranja gospodarstva v Sloveniji.

Zato smo v II. delu raziskave upoštevali dve možni alternativni, in sicer: alternativo A, ki naj bi pomenila nadaljevanje dosedanjih razvojnih trendov z upoštevanjem zadolženosti v tujini in gospodarskega zastoja; ter alternativo B, kakor je izhajala iz ciljev, obrazloženih v predloženem gradivu, in ki izhaja iz predvidenega prestrukturiranja gospodarstva v Sloveniji.

Domnevali smo, da bi uresničitev te alternative v marsičem začasno pospešila razvoj mnogih odklonskih pojavov bolj kot bi se to zgodilo pri enostavnem reševanju slovenskega gospodarskega položaja po doslej ustaljenih poteh.

Zaradi poenostavitve smo zato v III. delu našega elaborata razmišljali o možnostih za omejevanje odklonskih pojavov predvsem po drugi alternativni (B) kot slabši zato, da bi lažje in bolj plastično nakazali možnosti za omejevanje pojavov v prihodnje, ker te v omiljeni obliki veljajo tudi za morebitni razvoj Slovenije po varianti A. Kjer se torej v posameznih elaboratih sklicujemo na varianto B, pomeni to, da izhajamo iz gradiv, zbranih pri projektu »Dolgoročni razvoj Slovenije«.

Medtem ko so sestavljalci posameznih prispevkov tudi v III. delu izhajali iz posameznih vrst odklonskih pojavov in ob njih razmišljali o možnostih omejevanja, smo v sintetičnem elaboratu vzeli za izhodišče tiste gospodarske in družbene vidike predvidljivega razvoja, ki lah-

* Sestavek je nadaljevanje prikaza »Dosedanja razvoj deviantnih pojavov v Sloveniji« objavljenega v tej reviji 1982/3, s. 177—187.

** Redna profesorica za kriminologijo — PF Ljubljana.

ko pospešujejo razvoj različnih vrst odklonskosti. Izhajamo namreč iz prepričanja, da je odklonsko vedenje zelo pogosto razumljiv odziv na konfliktna položaja, ki izhajajo iz družbenih protislovij (Chambliss idr.).

1. Gospodarski razvoj

Sodelavci pri projektu »Dolgoročni razvoj Slovenije« predvidevajo v prihodnjih dvajsetih letih bistveno prestrukturiranje gospodarstva. Ne glede na to, da tako dogajanje verjetno ne bo hitro že zaradi gospodarskih težav, v katerih smo, menimo, da bi moralo biti postopno, skrbno in vsestransko načrtovano in organsko vključeno v ostali razvoj. Če govorimo o postopnosti tega dogajanja, imamo v mislih predvsem naravni razvoj, ki izhaja iz postopnega vključevanja našega gospodarstva v mednarodno delitev dela, načrtovano in sprotno vključevanje odvečne delovne sile preko prekvalifikacij v druge vrste zaposlitve in čim manj upravno-administrativnih posegov. Kajti obraten način pospeševanja prestrukturiranja gospodarstva bi imel lahko za posledico veliko število družbeno obrobni in odvečnih ljudi (z vsemi duševnimi posledicami, ki iz tega izhajajo) po eni strani, po drugi strani pa vrsto zakonskih določil (s kršitvami vred) in političnih pritiskov. Domnevamo lahko, da bi umetno in prehitro pospešeno prestrukturiranje gospodarstva vplivalo na večanje vseh vrst odklonskega vedenja in bi s tem lahko povzročalo veliko škodo, ki bi ostala tudi potem, ko bi bil nameravani cilj dosežen.

Vključevanje v mednarodno gospodarsko in trgovinsko izmenjavo pomeni vključevanje v odnose, ki so v mednarodnih merilih običajni. Sem spada tudi korupcija v širšem pomenu besede; najpomembnejša je podkupovalna korupcija. Z vsemi pravnimi sredstvi je ne bo mogoče omejiti, dokler bosta to in nelojalna konkurenca pogoj za vključevanje na mednarodno tržišče in za izrivanje drugih konkurentov z njega. Če pa je to običaj v zunanjetrговinskem poslovanju, bo težko izvzeti iz tega domače tržišče. Strogi pravni predpisi omogočajo v takšnem položaju predvsem diskriminacijo med ljudmi, ki morajo sprejemati tudi zakonitosti trgovanja. To je pač eno od protislovij, ki je imanentno vključevanju socialističnega gospodarstva v kapitalistično.

Nekih posebnih zamisli, o tem, kako bi bilo mogoče take pojave omejiti v prihodnje, nimamo. Golob predlaga npr. med drugim okrepljeno po-

litično odgovornost posameznikov in skupin, spreminjanje vrednostnega sistema, odprtost in javnost vseh družbenih ustanov in pod.

2. Družbena diferenciacija

Že iz druge polovice 19. stoletja je znana ugotovitev, da je tem več premoženjskega kriminala, čim večja je družbena diferenciacija. Za tiste, ki so na dnu družbene lestvice, postajajo možnosti za doseganje položaja višjih družbenih slojev skoraj iluzorne. Taki ljudje drsijo v družbeno obrobno skupine, ki postajajo velike in težko obvladljive. Pravega merila za to, kakšna je primerna družbena diferenciacija, da je še vzpodbudna za dviganje produktivnosti, ni. Vse, s čimer razpolagamo, so primerjave med različnimi državami. Take primerjave pa so močno problematične glede na posebnosti različnih razvojnih tradicij, gospodarskih možnosti in družbenih sistemov. Take primerjave delamo pri nas pogosto z gospodarsko razvitimi državami in so že zaradi tega neustrezne. Na podlagi tega skušamo ciklično vzpodbujati zdaj večjo zdaj manjšo diferenciacijo. V prihodnje pa bi bile potrebne sprotne evaluacije spreminjanj in vplivov teh razmerij na produktivnost. Dosedanje raziskave so pokazale, da zaslužek ni niti edini, niti glavni motiv za zadovoljstvo pri delu (Jerovšek).

3. Delo in zaposlovanje

Tradicionalna delitev, ki smo jo prevzeli iz kapitalističnih družbenih odnosov, je delitev na gospodarsko in družbeno področje družbenih odnosov. Finančna sredstva se prelivajo iz gospodarskega v družbeno področje kot breme in ne kot integralni del stroškov. Zaradi tega predlagajo nekateri pisci (Rein in Peattie) namesto izraza podpora izraz zahtevke, vsebina zahtevka pa je upravičenost do zahtevka, ki terja sprotno dogovarjanje, ne pa vnaprej določen delež. Obstaja namreč protislovje, saj je pravica do dela ustavna pravica, delavec je soupravljalec z družbenimi sredstvi, s katerimi upravlja in samoupravlja, njegova delovna organizacija pa naj bi ga odpustila (s čimer izgubi tudi samoupravne pravice), ga preloži na breme socialnega zavarovanja kot na drugo družbeno področje in se zanj v prihodnje menila manj kot za stroj, ki ga ne potrebuje več.

Tudi nismo navajeni misliti, da produktivne zmogljivosti niso samo objekti in stroji, temveč tudi ljudje. Konkretno si zamišljamo, da bi morala delovna organizacija, ki zaradi nabave strojev ali izboljšave produktivnosti ne potrebuje več toliko delavcev kot prej, razmišljati o tem, da bi ali namesto zviševanja plač nekaterim, zničevala delovni čas vsem (Montbrial po Savvyu), ali pa sama odpirala nove ali drugačne dejavnosti. Ne bi pa mogla enostavno zavreči nekaterih delavcev kot odpadnega blaga (kapitalistični sistem).

Predlog, ki izhaja iz izhodišč dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije v zvezi z omejevanjem brezposelnosti je med drugim: ker je bil delovni potencial jugoslovanskega prebivalstva doslej premalo vključen v delo, bo treba v prihodnje razvijati tudi delovno intenzivne dejavnosti in razširjati vse zaostale panoge, kakor npr. kmetijstvo, osebno delo, spremljevalno industrijo in storitvene dejavnosti.

Tako sprejemamo predlog, ki je razviden iz elaborata »Nezaposlenost, samoupravljanje in samozaposlovanje« (Veljko Rus). Ta predlog se opira na idejo sproščene samozaposlovanja zlasti v servisnih dejavnostih in obrti, toda le s podporo družbenih ustanov (kamor spadajo tudi delovne organizacije), ne pa več s pomočjo Skupnosti za zaposlovanje. Tak predlog je mogoče dopolniti tudi z delnim zaposlovanjem nekaterih kategorij prebivalstva ali pa s cepitvijo dela (Svetlik).

Končno je mogoče predvidevati, da nekateri ljudje ne bodo sposobni opravljati bolj zahtevnih poklicev, da bodo opravljali monotona, težka in umazana dela. Za taka dela prihajajo v poštev delne ali skrajšane zaposlitve, pogostejša rotacija in višji osebni dohodki.

4. Prostorsko načrtovanje

Poleg zamisli, ki so obrazložene v dosedanjih elaboratih o prostorskem načrtovanju v prihodnje, naj opozorimo z našega vidika predvsem na dva problema. Prostor naj bo načrtovan in uporabljen tako, da je pregleden in lahko branljiv (defensible space), kar je pomembno zlasti za preprečevanje nasilnih dejanj.

Posebej vprašljivo pa je naseljevanje ljudi iz barakarskih naselij ali slumov. Doslej smo taka naselja odstranjevali z gradnjo solidarnostnih sosesk in naseljevali ljudi iz diskriminiranih območij skupaj (segregacija). To pa je imelo za

posledico utrjevanje nekaterih podkulturnih vedenjskih vzorcev, delo v vzgojnih ustanovah na teh območjih je bilo izredno težavno. Ljudje naj bi živeli v kulturno raznovrstnih območjih in sami vplivali drug na drugega.

5. Trgovina in gostinstvo

Za razvoj nekaterih vrst odklonskih pojavov je zlasti pomemben način ponudbe. Tako nekateri pisci že razmišljajo o tem, da bo treba samopostrežni način ponudbe blaga v prihodnje spremeniti, saj je zlasti za nekatere vrste ljudi preveč zapeljiv in naravnost izzivalen. V to smer bi lahko razmišljali tudi pri nas.

Posebno pa je vprašanje ponudbe (in potrošnje) toksičnih sredstev, kamor štejemo alkohol, droge in s tem v zvezi nekatere medikamente. Naša naravnost masovno ponujati alkoholne pijače izhaja iz gospodarskega računa, ki pa je slab. Ker smo pridelovalci alkoholnih pijač, računamo tudi, da bomo veliko zaslužili, če jih bomo prodali čim več, pri tem pa ne upoštevamo stroškov za zdravljenje alkoholomanov in obolelih na jetrih ter za vzdrževanje njihovih družinskih članov. K takemu računu veliko prispeva potrošniška mentaliteta. Kot primere za to naj navedemo javne prireditve, pri katerih se vnaprej vračuna masovna potrošnja alkohola; odpiranje točilnic brez ponudbe hrane, po možnosti zlasti v bližini delovnih organizacij (Ljubljana je naravnost klasičen primer za takšno razvojno pot); točenje alkoholnih pijač že alkoholiziranim osebam (med njimi tudi mladini); proizvodnja in prodajanje analgetikov z namenom, da bi uspevala farmacevtska industrija ipd.

Sodelavci na tem projektu se ne zavzemamo toliko za umetne omejitve porabe toksičnih sredstev kot za smotrno razvijanje proizvodnje, trgovine in gostinstva v smislu pestre vsestranske, vendar zmerne porabe. Menimo pa, da bi bilo treba dosledno uveljavljati omejitve in prepovedi uživanja alkoholnih pijač za nekatere kategorije poklicev ali pri opravljanju nekaterih del.

6. Razvoj znanosti in tehnike

Sodobni razvoj znanosti in tehnike odpira neslutene možnosti za obvladovanje narave, pa tudi ljudi. Zato je dvorezen in terja veliko etično občutljivost in družbeno angažiranost tako nova-

torjev, kot uporabnikov. Pri tem pa so in morajo ostati kazenskopravne prepovedi zadnje sredstvo boja zoper zlorabo, kajti prezgodnji zatiralni posegi bi lahko zavrli znanstveni napredek.

Kljub temu pa pomenijo pravni ukrepi seveda tudi varstvo pravic in svoboščin ljudi. Tako štejemo med preprečevalne ukrepe proti kršitvam zasebnosti in v zvezi z računalniško kriminaliteto npr. tudi vse tehnične ukrepe za varstvo in zaščito podatkov v računalniških sistemih. Med te spadajo ukrepi, ki naj zagotovijo, da bodo podatki o posamezniku, ki so zbrani v teh sistemih, uporabljeni samo in izključno za tisti namen, za katerega so bili zbrani, in da jih bo uporabila samo upravičena ustanova. V mislih imamo vse tehnične in organizacijske preprečevalne ukrepe, katerih namen je preprečiti uničenje, izgubo, ponarejanje in zlorabo teh podatkov, pa tudi razširitev pojma kaznivega v zvezi s tem. Ljudje pa morajo vedeti, kakšni podatki se o njih zbirajo in za kakšen namen. V zvezi z vsem tem so nekateri pisci izdelali že več predlogov.

V medicini in genetiki velja načelo proste privolitve prizadetih oseb povsod, kjer je to le mogoče. V primerih pa, ko prizadeti ne morejo odločiti, bi njihovo odločitev nadomestile nepristranske strokovne skupine namesto posameznih strokovnjakov, in to v upanju, da bo imelo več ljudi lahko več etičnih zavor kot posameznik.

Problematične so tudi vse raziskave na ljudeh in se zato oblikujejo posebne komisije, ki naj preučijo etično upravičenost raziskav.

Vsa taka prizadevanja je mogoče in prav podpirati tudi v naslednjih dvajsetih letih.

7. Prosti čas

Izkoriščanje prostega časa je že zelo dolgo poseben problem, ki pa se bo s skrajševanjem delovnega časa, pa tudi s podaljševanjem šolanja še povečal. Dosti več kot doslej bo treba razmišljati o možnostih za dejavno, vendar zanimivo in privlačno uporabo prostega časa ter nuditi več možnosti za organiziranje takih dejavnosti. V prostem času naj bi ljudje razvijali tudi tiste ustvarjalne sposobnosti, ki jih pri delu ne morejo. Sedanji način večinske izrabe prostega časa prispeva predvsem k pasivizaciji ljudi in ne k razvijanju osebnosti.

Predvsem menimo, da se bo treba sprijazniti s tem, da postaja širjenje možnosti za izrabo prostega časa nov poklic, ki ga zaenkrat ne go-

jimo načrtno. Seveda pa je mogoče v to področje vključevati tudi prostovoljce, družbene organizacije in same udeležence.

Poseben problem pri prostočasnih dejavnostih so (mladi) ljudje, ki ne spoštujejo organizacijskih pravil. Namesto intenzivnih poskusov vključevati také ljudi (mladino) in jih posebej stimulirati za sodelovanje, jih večina organizacij izključuje.

V elaboratih »Dolgoročnega razvoja Slovenije« se predvideva tudi razvoj industrije za prosti čas. V zvezi z varstvom zasebnosti pa bi bilo treba izdelati tudi merila za izdelovanje predmetov, s katerimi je mogoče kršiti zasebnost, kakor npr. vse vrste posebnih minioddajnikov in sprejemnikov, fotoaparatorov, kamer ipd., prav tako pa tudi merila za njihovo prodajo oz razširjanje.

8. Prometna varnost

K prometni varnosti naj bi prispevali; dobre ceste, urejena signalizacija, pretočnost, gospodarnost in hitrost prometa, zadostno število parkirišč in počivališč, službe, ki morajo skrbeti za varnost prometa, modernizacija in povečane kapacitete železnic, krepitev javnega potniškega prometa in policentrična naselitvena politika.

Izhod iz zagat cestnega prometa posebej v mestih vidimo v drugačni usmeritvi, kot je doslej, tj. taki, ki ji je poglobljena skrb, kako olajšati ljudem življenje, kako ustvariti kar najboljše možnosti za pretočen, gospodaren, razmeroma hiter in varen promet, kako napraviti ljudem dostopne vse tiste točke, ki so zanje življenjskega pomena (delovno mesto, šola, vrtec, preskrba, zdravstveni domovi, bolnišnice, rekreacija in podobno). Pri tem seveda niso izključeni tudi nekateri omejevalni ukrepi, kot npr. zapora nekaterih ulic ali trgov, če tam ni nič takšnega, kar bi prizadevalo bistvene interese ljudi, če je to nujno potrebno zaradi varnosti ljudi, stavb ali okolja in če je ljudem mogoče ponuditi dovolj udobne, cenejše in varnejše nadomestne možnosti.

Iz povedanega izhaja, da ne vidimo ne potrebe ne koristi od povečevanja obsega zatiranja na tem področju. Zatiranje naj bi se še bolj kot doslej usmerilo k odkrivanju in kaznovanju nevarnih, brezobzirnih ipd. ravnanj udeležencev v prometu, manj pa k nenevarnim prekrškom ali k hudim poškodbnim posledicam.

9. Vrednote

Čeprav omenjamo vrednote šele na devetem mestu, bi morali v sistemu preprečevanja odklonskega vedenja postaviti v ospredje zlasti prizadevanja za oblikovanje takšnega vrednostnega sistema, ki bo opuščal potrošniško miselnost in uveljavljal človekovo osebnost kot posebno vrednoto. Gre za »prevrednotenje vrednot«, za resničen napredek v družbeni zavesti in za odpravljanje povampirjene komercializacije. Takšno misel in odpor proti današnjemu načinu potrošniškega življenja je mogoče zaslediti pri mladini po vsem svetu, kaže pa se v različnih glasbenih smereh (danes punk in novi val, nekoč hipijsko gibanje) in v t. im. kontrakulturi mladih (Roszack). Pri tem ne gre za to, da bi v celoti opustili potrošniški način življenja, lahko pa bi njegov vpliv zmanjševali ali pa vsaj ohranjevali na sedanji ravni (kar spričo gospodarskih zagat, v katerih smo, sploh ne bi bilo težko). Zgledovanje po zahodnem modelu družbe in povzdigovanje njihovega načina življenja, ob hkratni nezmožnosti doseči tak življenjski standard, je nedvomno pomemben dejavnik, ki vodi tudi v različne vrste odklonskega vedenja.

Med vrednote, ki kultivirajo odnose med ljudmi, spada tudi zviševanje stopnje strpnosti. Strpnost zvišuje predvsem razkrivanje in odstranjevanje predsodkov. Pri odklanjanju uživanja nekaterih drog zvišujejo stopnjo nestrpnosti vsekakor tudi predsodki. Glede alkoholomanij pa menimo, da je stopnja potrošnje, uživanja in obolevanja za alkoholomanijami, pa tudi za cirozo jeter v Sloveniji že taka, da ne gre več samo za predsodek. Zato predlagamo različni sestavljalcu III. dela raziskave za omejevanje različnih vrst odklonskosti zdaj večjo zdaj manjšo uvidevnost.

10. Vzgoja in izobraževanje

Za razliko od preteklosti je v sodobnosti poučevanje na vzgoji in izobraževanju (prej predvsem izobraževanje). Gre za odpiranje možnosti za razvoj totalnih osebnosti (v Marxovem pomenu besede) in ne predvsem za uvajanje v večšine (to je stvar delovnih mest). Takšna vizija pa terja visoko izobražen pedagoški kader, ki bo dovolj plastičen (in bo imel tudi dovolj možnosti za to), da bo tak lik vzgoje in izobraževanja iskal in ustvarjal, saj ga še ni. Takega kadra ni in smo malo storili za to, da bi tak

lahko postal. S preveč podrobnimi in poenotenimi zahtevami za vse (tudi za tiste, ki tega ne zmorejo) smo preforsirali zahteve do učiteljev in učencev. Večja zmernost pri zahtevah na delovnih mestih in večja zahtevnost ter širina pri izobraževanju učiteljev bi verjetno lahko ublažili sedanjo stisko, v kateri so učitelji in učenci. Pri tem bi morali upoštevati tudi to, da je večina učiteljev žensk, ki so v lastnem družinskem krogu obremenjene še z eno zaposlitvijo.

Z uvajanjem usmerjenega izobraževanja se po naši oceni v šolskem sistemu diskriminacija učno manj uspešnih otrok ni zmanjšala, tekmovalne ambicije so postale večje, saj so pogoj za nadaljevanje šolanja zlasti na nekaterih vrstah šol. Tudi celodnevno bivanje v šolah ni toliko razvito in organizirano, da bi že prispevalo k zmanjševanju diskriminacij otrok, ki prihajajo iz slabših družbenih razmer. Menimo, da bi bilo treba dogajanja, ki se ob tem pojavljajo, skrbno spremljati in preverjati ter na podlagi tega v prihodnje le tu in tam poskusno razvijati novote.

Sedanje spremembe v izobraževalnem sistemu pa so tudi zelo poslabšale izobraževalne možnosti vzgojnih zavodov. Marsikaj tega bo mogoče nadomestiti kasneje s permanentnim izobraževanjem in bi bilo treba tako izobraževanje razvijati v prihodnje bolj kot doslej in manj z gospodarskim računom.

11. Socialno, psihično in zdravstveno varstvo

Izobraževanje zdravstvenih in socialnih delavcev ter psihologov vsebuje nekaj skromnih podatkov tudi o vedenju odklonskih osebnosti in o možnostih dela z njimi. Etični kodeksi teh strok določajo deontološke normative za vsako od strok posebej. Kazenska zakonodaja (v najširšem pomenu besede) nalaga tem strokovnjakom vrsto dolžnosti, pravosodna praksa (pojmovana v najširšem pomenu besede) pa še dodatne. Pri tem so se zakonodajalci in praktiki malo spraševali, ali so njihove zahteve sprejemljive za socialne in zdravstvene delavce ter psihologe, ali so združljive s kodeksi njihovih etik, ali so v praksi uresničljive in v kakšnih razmerah. V prihodnjih dvajsetih letih bi se bilo treba bolj poglobiti v ta vprašanja in ločiti možno od nemožnega.

Posebej so vprašljive terapevtske možnosti teh strokovnih delavcev. Sodobne izkušnje dokazujejo po eni strani, da so minimalne, po drugi strani pa je bila dosedanja terapija tako izolirana

na od drugih življenjskih možnosti ljudi, da tudi ni mogla biti zelo uspešna. Vprašljivo je, ali bi se ji bilo prav v prihodnje zaradi neuspehov v preteklosti, popolnoma odpovedati. Možnosti vsekakor še niso izkoriščene, občutij sorazmernih uspešnosti nekaterih strokovnjakov ne gre zanemarjati. Menimo, da bodo pri sodelovanju teh strok s pravnimi v prihodnje še potrebni poskusi in preverjanja.

V novejšem času uvajajo v mentalno higiensko delo z vedenjsko motenimi ljudmi ti strokovnjaki tudi prostovoljce, zlasti take, ki so požrtvovalni, se ne menijo za delovni čas (tudi taki ljudje so) oz. tako zapolnjujejo svoj prosti čas. Tudi v tem so verjetno precejšnje skrite rezerve, ki pa jih ne bi smeli izkoristiti kot zameno za tisto delo strokovnih delavcev, ki bi moralo biti plačano. Skratka, s tem ne bi smeli povečevati brezposelnosti strokovnih delavcev.

Ne nazadnje je v delovanju vseh teh strok še polno odprtih vprašanj, zlasti pa o tem, koliko so usmerjene k dejanskim koristim klientov, koliko pa pomenijo nadzorovanje nad njimi z vidika t. i. splošnih družbenih koristi.

12. Zakonodaja

Nasploh, posebej pa še v gospodarjenju ljudje iracionalno zaupajo v nujnost kazenskopravne represije. Zaradi tega je nastal izraz inflacija kaznovalnopravnih norm zlasti na področju gospodarskega življenja. Sprejeti so bili sklepi, da je potrebna revizija vseh predpisov te vrste, katerim bi morala slediti dekriminacija in bi to bil eden od pomembnih pogojev za zmanjševanje odklonskosti. Pri tem pa so možnosti takega urejanja na republiški (pokrajinski) ali še nižji ravni dosti majhne, čeprav obstajajo v omejenem obsegu tudi na teh ravneh.

Inflacija kazenskopravnih norm na sploh ima lahko še drugo negativno posledico. Če se nekaj razglašča za kaznivo, kar tako po svoji naravi ne more biti, bodo ljudje šteli za nekaznivo tudi tisto, kar je kaznivo (po Marxu).

Razloge za kriminalnopolitično nepremišljene inkriminacije in penalizacije je mogoče domnevati. Te predpise pripravljajo delavci strokovnih, največkrat upravnih služb, ki navadno uporabljajo že ustaljene šablone, ki so jih te službe same razvile. Pojav ni posebnost samo v naših razmerah.

Poleg kazenskopravnih obstaja tudi inflacija drugih norm, s katerimi se želi urejati zlasti

gospodarsko življenje, ki je razpeto med take norme in tržne zakonitosti. Poleg tega se take in kazensko pravne norme pogosto spreminjajo in sploh ne puščajo časa za to, da bi se interiorizirale v zavesti ljudi.

Ne glede na povedano pa menimo, da bo v prihodnje treba razširjati meje kaznivega, torej cono kriminalnosti, v zvezi z varstvom podatkov v računalniških sistemih oz. v zvezi z možnostmi njihove zlorabe.

13. Družbeno nadzorovanje

Povečevanje odklonskih dejanj lahko pričakujemo v naslednjih dvajsetih letih zlasti pri kaznivih dejanjih zoper premoženje (izvršenimi tudi z uporabo nasilja), alkoholomanijah, narkomanijah, nekaterih kaznivih dejanjih nasilja, gospodarski kriminaliteti, onesnaževanju okolja, napadnih na zasebnost. V zvezi z nekaterimi vrstami od teh dejanj se bo razvijala tudi organizirana kriminaliteta (prekupčevanje z drogami, orožjem, zlatom, gospodarska kazniva dejanja zlasti v zunanjetrgovinskem poslovanju ipd.). Med storilci kaznivih dejanj se bodo večali deleži žensk in mladih ljudi.

Na take vedenjske oblike se odziva kaznovalno pravo v širšem pomenu besede z različnim poimenovanjem kot npr. disciplinski prestopki (ki jih obravnavajo delovne organizacije ali šole), prekrški (ki jih obravnavajo sodniki za prekrške); gospodarski prestopki (ki jih storijo pravne osebe); kazniva dejanja (ki jih storijo fizične osebe, obravnavajo jih redna sodišča). Intervinirajo pa lahko tudi zdravstvene, psihoterapevtske in socialne službe. Mnoge od teh intervencij se lahko tudi kopičijo. Vrst družbenih odzivov torej ni malo, ne zavzemamo se za ostrejšje odzivanje in ostrejšje zatiranje temveč predvsem za odpravljanje razmer, v katerih take vedenjske oblike nastajajo. Med takšna prizadevanja se uvršča tudi samozaščita, ki naj bi bila namenjena predvsem preprečevanju razmer, ki omogočajo odklonskost. Institucionalizirano družbeno nadzorovanje pa, ki je predvsem zatiralno naravnano, naj bi se razvijalo skladno s prizadevanji na drugih družbenih področjih. Ena glavnih dilem nadzorovanja je torej obseg, intenziteta in t. i. »uspešnost« vsestranskega nadzorovanja nad ljudmi, uporabljanje tehničnih in drugih pripomočkov pri tem ter varstvo pravic in svoboščin ljudi.

Celotni pravosodni sistem kot oblastveno prisiljevanje sestavljajo organi za notranje zadeve, tožilstva, sodišče in kaznovalni sistem; sodelujejo pa lahko tudi poravalni sveti, socialne službe, zdravstvene službe, prostovoljci. To je sistem z vidika oblastvenega prisiljevanja ljudi, ki so v postopku. Ni pa sistem z vidika vlog, ki jih imajo različne ustanove v kazenskem postopku, ker naj bi druga drugo nadzorovale in zadeve, ki jih druga drugi pošiljajo, selekcionirale. Kajti funkcija vseh teh ustanov je pravzaprav dvojna: po eni strani varujejo družbeno skupnost in ljudi pred neupravičenim nasiljem posameznikov (Beccaria — kot sistem), po drugi strani pa naj varujejo tudi svoboščine in pravice ljudi pred neupravičenimi posegi zatiralnega državnega aparata in tudi pravice tistega, ki je v kazenskem postopku (kot nesistem). Kakorkoli dojemamo pravosodne ustanove, ali kot sistem ali kot nesistem, v obeh primerih ugotavljamo, da gre preveč kazenskih zadev (kot raziskanih) od organov za notranje zadeve na javna tožilstva in od tu dalje preveč (v obliki obtožnic na sodišča, tako, da je v kazenskem postopku preveč ljudi, ki kasneje niso spoznani za krive. Kazenski postopek pa sam po sebi postavlja obdolženca v poseben družbeni položaj, ki je večinoma, močno osebno obremenjujoč.

V tem smislu je sodelovanje med nadzornimi ustanovami tudi nezadostno, vsaka od ustanov se zanima predvsem za »uspešnost« dela s svojega vidika, ne spremlja pa naprej poteka stvari skozi delo ustanov, ki prevzemajo iste zadeve za njo. Zlasti pa je s tega vidika slabo sodelovanje med zatiralnimi ustanovami in strokovnimi službami (socialnim varstvom, zdravstvom, mentalnohigienskimi ustanovami), saj so bile te določene za sodelovanje predvsem po birokratski poti in ni majhno število primerov, ko zlasti mladoletni devianti izigravajo drugo proti drugi.

V zvezi z vsemi temi problemi obstaja več alternativnih predlogov za delovanje nadzorstvenih ustanov s ciljem, da bi omejili odklonskost. Nekateri predlogi so:

— Kazenski postopek je sam po sebi večinoma stigmativen in lahko izriva človeka iz konvencionalnega družbenega sistema v nekonvencionalnega, ki je s prvim v nasprotju. Takšen družbeni položaj lahko bistveno spremeni človekov življenjski razvoj. Zato bi bilo treba zlasti pri mladih ljudeh, ki so prvič odkriti kot storilci kaznivih dejanj, skrbno pretehtati, ali jih bomo vključili v kazenski postopek ali ne. Tako možnost ima sicer deloma javni tožilec, možno pa bi jo

bilo še razširiti. Tudi ni posebnih meril za to, kaj je bagatelna kriminaliteta in so verjetno stališča med različnimi tožilci različna. V začetno fazo postopka pa preredko vključujemo poravnavanje z žrtvijo kaznivega dejanja (tudi preko poravnalnih svetov) kot eno od možnosti za to, da se postopek opusti.

— Politika izrekanja kazenskih sankcij. Od vseh možnih ukrepov je oddaja v vzgojno ali kazensko ustanovo najbolj vprašljiva. Ugotovljeno je namreč, da ljudje iz njih ne prihajajo boljši. Primerjava med številom obsojencev, ki so bili v zaporih na določen dan, nam pokaže tale razmerja na 100 000 prebivalcev:

1. Velika Britanija	(povp. l. 79)	80,0
2. Jugoslavija	(januar 80)	74,0
3. ZRN	(september 79)	67,1
4. Luxemburg	(april 80)	56,0
5. Slovenija	(januar 80)	55,8
6. Danska	(april 80)	44,8
7. Francija	(marec 80)	39,4
8. Irska	(april 80)	32,0
9. Belgija	(april 80)	31,7
10. Italija	(april 80)	21,8
11. Nizozemska	(januar 80)	13,4

(Podatke je zbral za druge države britanski Home Office, objavljeni so bili v Probation Journal 1,81,30. Podatke za Jugoslavijo izračunal Brinc.)

V zmanjševanju uporabe zapornih kazni imamo torej očitno še veliko možnosti.

— V tuji literaturi, zakonodaji in družbeni praksi je mogoče zaslediti vračanje h klasičnemu izrekanju sankcij samo in predvsem v primerjavi s težo storjenega dejanja (po t. i. povračilnem načelu). Iz več razlogov, ki jih tu ne moremo razčlenjevati, (smo pa do tega zavzeli stališče v strokovnih člankih), odklanjamo takšen model kot model, ki dobro služi predvsem konzervativnim političnim krogom in povečevanju zatiranja. Tako vztrajamo pri izrekanju sankcij z upoštevanjem celotnega spleta okoliščin, ki so vplivale na storjeno dejanje. Ne zavzemamo pa se za odvzem prostosti, kakor bi bil časovno potreben glede na prevzgojne cilje, ker je takšna orientacija v nasprotju z varovanjem pravic in svobodam ljudi.

— Delo osebja z obsojenci v kazenskih zavodih naj bo iz prej navedenih razlogov tretmansko naravnano, s posebnimi možnostmi terapij, ki naj bi bile obsojencem na razpolago (ne smejo

pa biti obvezne, če niso posebej določene s sodbo).

— Kazenski zavodi spadajo v večini evropskih držav in tako tudi pri nas v pristojnost organov za pravosodje in naj zakonitost njihovega delovanja nadzorujejo sodišča. Mnenja smo, da kljub temu, da je takšna ureditev pri nas že od leta 1968, to nadzorstvo ne deluje v smislu nadzora zakonitih pravic zapornikov. V prihodnjih dvajsetih letih bi lahko to smer nadzora intenzivirali, pa tudi olajšali pritožbene možnosti zapornikom.

— Izvajanje ukrepov brez odvzema prostosti nudi ogromno možnosti, ki pri nas niso bile še niti preskušene, nekatere pa so v skromnih poskusnih stopnjah (pri delu z mladoletniki). Namesto širjenja institucionalnih zmogljivosti bi bilo potrebno za izvrševanje ukrepov na prostosti več poklicnih delavcev, več prostovoljcev, več znanja, nekaj sredstev in sprotno preverjanje, kaj komu koristi oz. škoduje in v kakšnem smislu. Debirokratizacija na tem delovnem področju bi pomenila sproščanje iskanja oblik in načinov dela z devianti, vendarle pa v okviru tiste zakonitosti, ki ne dovoljuje nasilnih posegov tedaj, ko ni podlage za kazenski postopek.

14. Razvojna strategija

V I. in II. delu elaborata o alternativnih možnostih razvoja odklonskih pojavov do leta 2000 smo izhajali iz posameznih vrst odklonskosti iz prepričanja, da je odklonsko vedenje ljudi raznorodno pojav na vseh ravneh družbenih odnosov. Zato so razmere, v katerih nastaja odklonsko vedenje, različne in vzrokov za to ni mogoče vpeti v eno formulo.

Ugotovili smo torej, da se odklonska dejanja pojavljajo v vseh območjih družbenogospodarskega življenja. Če smo hoteli v III. delu elaborata razmišljati o možnostih omejevanja odklonskosti, smo morali potem preiti na razmišljanja o različnih področjih družbenogospodarskih odnosov, ne glede na to, katera od vrst odklonskosti je s posameznim področjem lahko bolj prizadeta, katera manj. Takšna podrobnejša delitev bi bila namreč preveč improvizirana, saj je življenje interakcijsko dinamično dogajanje, ki ga ni mogoče enostavno razstaviti na dele.

V III. delu sintetičnega elaborata smo torej razčlenjevali možnosti za omejevanje odklonskih pojavov na 13 področjih družbenogospodarskih odnosov. Vprašanje je še, kateremu od področij

dajemo prednost. Glede na to, da je življenje dinamično interakcijsko dogajanje menimo, da bi se vsa področja morala razvijati skladno in načelno, nobeno od njih nima prednosti.

Kljub temu načelnemu izhodišču pa naj damo še tale pojasnila. Na IV. kongresu združenih narodov o preprečevanju kriminalitete in tretmanu prestopnikov je bila glavna tema razmišljanje »preprečevanje kriminalitete in kakovost življenja« (Caracas 25. 8. 1980 — 5. 9. 1980). Prva tema je bila posvečena vprašanju o razvojnih smereh kriminalitete in strategije njene preprečevanja. K tej temi so prispevale informacije različne države, med katerimi so pa predvsem pisci iz držav v razvoju razčlenjevali tudi zveze med družbenim in gospodarskim razvojem ter kriminaliteto. Takšno stališče smo

sprejeli že na tem kongresu tudi Jugoslovani, postalo je sestavni del resolucije kongresa in takšno stališče je izhodišče za vse tri naše elaborate. Vsi izhajamo iz prepričanja, da družbeno odklonkost povzročajo predvsem družbenogospodarske razmere, medtem ko imajo organi družbenega nadzorovanja predvsem drugotno vlogo. V tem smislu bi bilo strateško tudi prav, dati prednost družbenogospodarskim razmeram.

Znotraj tega pa vidimo v sodobnosti osnovni problem v tem, da veliko ljudi ne more uresničevati svojega genetičnega bistva, ki je za razliko od živalskega sveta ustvarjalna možnost. Zato menimo, da so nadvse pereča sodobna vprašanja zaposlovanja, kakovosti zaposlovanja in ustvarjalnih možnosti ob prostem času.

Uporabljena literatura

Za sestavo sintetičnega elaborata so nam služili predvsem posamezni elaborati, vsebovani v III. delu raziskave, ki so jih prispevali: prof. dr. Ljubo Bavcon, dr. Franci Brinc, prof. dr. Peter Kobe, mag. Darko Maver, prof. dr. Janez Pečar, prof. dr. Alenka Šelih, prof. dr. Katja Vodopivec.

1. Chambliss, W.: Kritische Kriminologie und die Theorie der Korruption. **Kriminalsoziologische Bibliographie**; 1982, 34; 3—16.
2. Cotić, D., Kambovski, V.: VI. kongres Ujedinjenih Nacija o prevenciji kriminaliteta i tretmanu prestupnika: »Prevenција kriminaliteta i kvalitet života«. **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo** 19, 1981, 1, s. 114—140.
3. Golob, M.: Slabe in dobre strani nacionalnih pojmovanj korupcije s posebnim ozirom na odgovornost v družbenopolitičnem delovanju, v združenem delu ter na drugih področjih družbenega življenja.

Referat, napisan v počastitev »Ziherlovih dni ter dvajsete obletnice ustanovitve Visoke šole za politične vede v Ljubljani«. Razmnoženo 1981.

4. Izhodišča dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije. Zvezni družbeni svet za vprašanja družbene ureditve. Zvezni družbeni svet za gospodarski razvoj in ekonomsko politiko. Komisija za vprašanja gospodarske stabilizacije. Priloga Dela 19. 5. 1982.
5. Kibuka, E. P.: Crime in African countries. **International Review of Criminal Policy. United Nations**, 35, 1979, s. 13—23.
6. Michalski Wojciech: Prevention of Criminality in Poland and other socialist States of Eastern Europe, prav tam, 44—48.
7. Schneider, H. J.: Crime and Criminal Policy in some Western European and North American Countries. Prav tam, 55—65.
8. **Sixth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, United Nations**, A/Conf. 87/14/Rev.1

UDC 343.85

Possibilities of Reducing Deviant Phenomena

Vodopivec dr. Katja, Professor of Criminology, Faculty of Law, Ljubljana

The present paper is a continuation of the article, »The Past Development of Deviant Phenomena«, published in this journal, vol. 33 (1982) no. 2. This contribution is a summary of the 2nd and 3rd part of the research project. It deals with the possibilities of reducing deviant phenomena in the future regarding the expected economic development, social differentiation, extent of employment and method of production, land planning, development of trade and hotel-management, the development of science and

techniques, the development of leisure, of road safety, of the value system, of education, of social, mental and health care, of legislation and social control. Considering life as a dynamic interaction of events it is supposed that all fields should develop harmoniously and that theoretically no field has any priority. However, we proceed from the conviction that deviance is primarily caused by socio-economic conditions and human relationships while the social control agencies play only a secondary role.